

M I R O S L A V K U R E L A C
Zavod za povijesne i društvene
znanosti-odsjek za povijesne znanosti
HAZU Zagreb

Povodom 175. obljetnice rođenja i 150. obljetnice njegova govora u Hrvatskom saboru 2. svibnja 1843. godine

I V A N K U K U L J E V I Ć S A K C I N S K I - Ž I V O T I
D J E L O

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (BASSANI DE SACCI)

In der Abhandlung spricht man über das Leben und Werk von Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 29. 5. 1816 – Puhakovec, 1. 8. 1889), eine bedeutende Person des öffentlichen Lebens in Kroatien, Verfechter der kroatischen nationalen Bewegung, Kämpfer für die kroatische staatliche Selbständigkeit, Historiker, Wissenschaftler, Schriftsteller und Politiker. Kukuljević setzte sich für die Anwesenheit und regelmäßige Anwendung der kroatischen Sprache in der Literatur ein, in den Schulen, in der Wissenschaft, im politischen und staatlichen Leben, für die Bewertung des historischen Erbes des kroatischen Volkes, alles mit dem Ziel der Bestimmung und Affirmation seiner nationalen Identität. Er war der Anhänger und Gleichgesinnter von Ljudevit Gaj, Josip Juraj Strossmayer, Mitarbeiter von Ban Josip Jelačić und Ban Ivan Mažuranić. Als Politiker hat er sich durch seine hervorragenden Reden in Varaždiner und Zagreber Gespanschaft und im kroatischen Landtag hervorgetan. Er war das Mitglied der zeitweiligen kroatischen Regierung (des Direktoriums) unmittelbar vor 1848, Mitglied des Banalrates zur Zeit des Banus Josip Jelačić, Mitglied der Banalkonferenz und Banalstatthalter.

Rođen u pitomom, slikovitom Hrvatskom zagorju, u Varaždinu 29. svibnja 1816. godine, na pragu romantičnog 19. stoljeća, Kukuljević je u sebi nosio sve karakteristike rodnoga kraja i burnog vremena, punog velikih promjena; svu dramatiku raščinjene domovine i gorku sudbinu tuđim silama podvrgnutog, nekad slavnog kraljevstva i naroda hrvatskog, za čiju se narodnu svijest i samosvojnost, jednako kao i za državnu samostalnost, pun ljubavi i zanosa borio čitava života. Borio se i zalagao na kulturnom, političkom, pa i vojnom polju, i to na raznim područjima javnog djelovanja.

Bio je književnik – pjesnik, pisac drama, novela, putopisa, – povjesničar, sakupljač povijesne građe, povijesnih izvora, arhivar, izdavač povijesnih dokumenata, biograf, arheolog, povjesničar umjetnosti, povjesničar književnosti, bibliograf, sakupljač rijetkih knjiga i rukopisa, bibliofil.

Nadasve pak bio je politik, ideolog nacionalnog preporoda hrvatskog naroda i neumorni javni djelatnik, utemeljitelj ne samo brojnih znanstvenih disciplina već i brojnih ustanova od presudne važnosti za ravnopravni razvoj jednog malog, sa svih strana pritiješnjeg naroda, u Europi devetnaestog stoljeća, u kojoj su se događale značajne društvene, gospodarske i političke promjene, u kojoj se budila i narastala nacionalna svijest, kao i apetiti tzv. velikih naroda na račun malih.

Besprimjermom, gotovo neshvatljivom energijom i upornošću, ali i smislom za realno, stavio je Kukuljević u fokus svoga interesa i djelovanja: borbu za narodni, hrvatski jezik – za njegovu prisutnost u književnosti, znanosti i političkom, državnom životu – kao i borbu za povijesnu baštinu, njeno otkrivanje, osvješćivanje i vrednovanje; a sve u cilju utvrđivanja i afirmacije nacionalnog identiteta hrvatskog naroda. – Sva u duhu vremena kod Kukuljevića upotrijebljena »ilirski« terminologija, romantični oslon na slavensko stablo naroda i južnoslavenski u davninu ukopani narodni korijen, u rodnoj grudi, u maniri autoktonizma, sve je to zapravo bilo traženje i isticanje Hrvatske – i to cjelovite, njegove Hrvatske – kroz »ilirsku priču«. ¹ Na kraju, naime, svih Kukuljevićevih napornih, katkada bezizglednih životnih putovanja i probijanja kroz Scile i Haribde teške hrvatske stvarnosti njegova vremena, Hrvatska je bila ta prva i zadnja misao, ta inspiracija, ta jedina ljubav, koja je ležala u Kukuljevićevu srcu do kraja života. ²

Ideološki i politički sljedbenik Ljudevita Gaja, s kojim se upoznao u Beču 1837. godine, Kukuljević postaje, nakon zabrane ilirskog imena i Gajeva povlačenja, prvi čovjek »ilirski«, tada »Narodne stranke«. Već 1842. g. utvrdio je svoj politički program (tada sadržan u njegovim političkim člancima) koji glasi: – Potrebno je uvesti hrvatski jezik u javni život i obrazovati samostalnu hrvatsku vladu »Consilium« – »Savjetništvo« odjelito od Mađarskog. – Potrebno je prosvještavanje »ilirskog« naroda, te zaštita konstitucije, prava i narodnosti hrvatske. ³

Kukuljević je 2. svibnja 1843. g. održao u Hrvatskom saboru znameniti govor koji ga je proslavio. Uprkos stoljetnoj praksi, da se saborski govori drže na latinskom jeziku, mladi Kukuljević izrekao je u Saboru prvi politički govor na hrvatskom jeziku. U tom govoru založio se za uvođenje narodnog jezika u javni život! Govor Ivana Kukuljevića smatra se prekretnicom ne samo u hrvatskoj političkoj povijesti 19. stoljeća već uopće u povijesti hrvatskoga naroda, u povijesti razvoja njegove nacionalne svijesti. ⁴ Isti zahtjev ponovio je Kukuljević u Saboru 1847. godine. Tada je njegov prijedlog prihvaćen i donijet je saborski zaključak o uvođenju narodnog jezika kao diplomatskog u javni život, u škole i državne službe u Hrvatskoj. Sabor je Kukuljeviću povjerio sabiranje i priređivanje za tisak dokumenta važnih za državopravnu povijest hrvatskoga naroda sa svrhom njihova objavljivanja, a radi dokazivanja njegovih starodrevnih povijesnih prava. ⁵

Burna, revolucionarna 1848. godina, zatekla je Hrvatsku bez vlade i banskog namjesnika. Kukuljevića su u tom času čekale velike dužnosti i opsežan politički angažman. Nakon govora u Saboru i usvajanja njegovih prijedloga, glede jezika i Savjetništva – Consilium-a, porasao mu je ugled, postao je obljubljen. – Kukuljevićevim govorom održanim 17. ožujka 1848. g. na skupštini Zagrebačkog magistrata (sazvanoj na temelju poziva »svim sjedinjenim staležima«) može se reći da je započeo četrdesetosmaški pokret u Hrvatskoj. Nadahnut znamenitim vremenom Kukuljević je tom prilikom naglasio da predstoji »*položenje temelja na kojem se ima sagraditi duhovno-materijalna i politička bolja budućnost svih deržavah i narodah svieta*«. Istovremeno je upozorio da bi se mogle stvari koje se nas tiču odvijati bez nas, pa je zatražio da

se odmah nazove Državni sabor »Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kamo spadaju najprije sva pitanja našega života« jer »tamo su spadala i negda i spadati moraju uvijek!«⁶

Kako Sabor nije bio na okupu, 20. ožujka predložen je od grupe »68 bečkih Slavjana« Kukuljević uz Lj. Gaja i A. Vranyczanyja za člana »Provizornog vladajućeg odbora«, tj. privremene vlade tzv. triumvirata – »Directoriuma«. Grupa narodnjaka (Janko Drašković, Kukuljević, Gaj i drugi) sastavili su tada tekst »Zahtijevanja naroda hrvatskoga« (ili »Narodna zahtijevanja«) u 30 točaka. Kukuljević je ova zahtijevanja pročitao u Narodnom domu u Zagrebu, pred sakupljenim rodoljubima.⁷ Jedan od prvih zahtjeva bio je da se grof Josip Jelačić izabere za bana! Uskoro zatim (26. III.) Kukuljević je u sastavu posebnog poslanstva pošao u Beč da uruči vladaru ova »Zahtijevanja naroda hrvatskoga«. Po povratku iz Beča Kukuljević je 20. travnja 1848. objavio jedan od najvažnijih programskih tekstova hrvatske Četrdesetosme, pod naslovom: »Kakva treba da bude uobče politika naša?«⁸ Na prvom mjestu »u odnosu prema čovječanstvu« Kukuljević se založio za načela »slobode, jednakosti i bratinstva«, tako naprama pojedinim ljudem, kao i naprama pojedinim malim i velikim narodom!«. Što se tiče odnosa prema zajedničkoj »državi«, Kukuljević se založio za savez sa svim stanovnicima Ugarske, ali uz uvjet »potpune slobode i jednakosti svih naroda na zemlji ugarskoj stanujućih, dakle svih jezika u istoj zemlji vladajućih«. Hrvatska treba da prema »posebnom historičkom gledištu« ima »svoje osobno upravljanje za svoje unutarnje poslove« i svoj osobiti (posebni) narodni sabor« kao predstavničko tijelo za sve zemlje koje Hrvatskoj po pravu pripadaju. Kod toga Kukuljević ističe zahtjev za teritorijalnom cjelokupnošću, a kraj toga i to da se »što brže« u obliku »slobodnog saveza« priključe Hrvatskoj Slovenske zemlje. Sve te »države« – uključiv Dalmaciju – zadržale bi »privlašćeno posebno unutarnje upravljanje neoskvrnjeno«. S Hrvatskom bi ih vezali samo »obćeniti sabor i banska čast«. – Kukuljević je također, prema primjeru Nijemaca, predlagao da i »Slavjani sklope savez slavjanski« i da se sastane jedan Sabor slavjanski, što se i ostvarilo kad je sazvan »Slavenski kongres« u Pragu 31. svibnja 1848. g.⁹

Kad je ban Josip Jelačić imenovao 27. travnja 1848. g. Bansko vijeće, Kukuljeviću je povjerio »Odsjek za obranu domovine« i »Odsjek prosvjete i sveštenstva«. Predviđajući potrebu zajedničke obrane od mađarskih presizanja Kukuljeviću je povjerenno poslanstvo koje će poći k patrijarhu Josifu Rajačiću u Srijemsku Karlovce i u Beograd knezu Aleksandru Karađorđeviću, što je on obavio. Usprkos pozivu koji je car uputio banu Jelačiću da odmah dođe k njemu u Innsbruck, zahvaljujući Kukuljevićevu zalaganju i diplomatskom smislu, Jelačić je taj odlazak odgodio. Tako je omogućeno pravovremeno otvorenje Sabora i banova svečana instalacija koja se održala 5. i 6. lipnja 1848. g. u Zagrebu.

Na prvom zasjedanju novoizabranog Hrvatskog sabora, na prvom narodnom (građanskom) saboru u povijesti Hrvatske, nakon banove uvodne riječi, izrekao je Ivan Kukuljević značajan programatski govor.

Kukuljević je iznio važan zahtjev za legalizaciju stvarnog osamostaljenja Hrvatske. Osamostaljenje je vidio ostvareno u osobi bana i njegovih naredaba s time da vladar ne dopusti mađarskim funkcionerima – palatinu i ministrima – »da se u naše poslove miešaju«. Ističući samostalnost Hrvatske i ugroženost te samostalnosti zbog miješanja ugarskih vlasti, Kukuljević je kao predstojnik »Odsjeka za obranu domovine« naglasio »da će se ona« svakim sredstvom, pa i britkom sabljom i junačkom desnicom od svakoga se jarma osloboditi«. Sabor je 1. VII. 1848. zaključio »da se oboruzanje puka i dalje nastavi«.¹⁰

U svojim sabskim govorima Kukuljević se nadalje zalagao da se Hrvatska neopredno pridruži Austriji ili da ostvari potpunu neovisnost i od Austrije i od Ugarske. Sabor je donio zakonski članak o teritorijalnom jedinstvu hrvatskih zemalja,

istaknuvši težnju za bližim savezom Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom. Obnovljena monarhija zamišljena je, prema Kukuljevićevom prijedlogu, kao federacija s nekim samo zajedničkim poslovima i parlamentom.

U međuvremenu povećala se opasnost od oružanog sukoba pa je ban Jelačić odaslao Kukuljevića maršalu Radetzkom u Milano radi novaca i oružja. Kukuljević je uspješno obavio taj posao dopremivši 2000 pušaka za »narodne straže« i 100.000 forinti. – Nedugo zatim (7. IX. 1848) ban Jelačić je navijestio peštanskoj vladi rat. Razvoj političkih i vojnih događaja u Austriji išao je međutim prema restauraciji staroga stanja, – apsolutizma. Položaj austrijskih Slavena, koji su spašavali Austriju, braneći se od snaga koje, iako deklarirane kao revolucionarne, nisu štovale ideju jednakosti, slobode i bratstva, ponovno se našao u starim tokovima. Kukuljević je taj i takav razvoj događaja predviđao i na to upozoravao. Rastjerivanje »Slavenskog kongresa« u Pragu, raspuštanje Austrijskog parlamenta u Beču, mnoge represivne mjere i postupci protiv slobode štampe, doveli su do toga da je već 1849. g. reakcija ostvarila konačnu pobjedu. Kukuljević je digao glas upozoravajući: »Pozor Slaveni – vi ste znali krivu slobodu utamaniti, pazite da vam se ne uništi prava sloboda!«¹¹

Slutnje Kukuljevićeve uskoro su se ispunile. Hrvati su dobili za nagradu ono što su drugi dobili za kaznu. 7. ožujka 1849. g. proglašen je oktroirani ustav. Kukuljević se tom ustavu oštro usprotivio. U vezi s time pisao je banu Jelačiću: »Ako smo danas načela oktroiranog ustava posve primili . . . odrekli smo se političke sile našega sabora, odrekli smo se starinske one vlasti, koju smo uvijek sa svim pravom za naše banove, kao podkraljeve zahtjevali . . .«¹²

Hrvatsko bansko vijeće je 6. rujna, pod pritiskom, a uz obećanja o nacionalnoj ravnopravnosti, prihvatilo oktroirani ustav. Kukuljević je u tom času boravio u Pešti, gdje je kao zemaljski arhivar preuzimao arhivalije.¹³ Po povratku napustio je Kukuljević svoj položaj u Banskom vijeću, odrekao se aktivnog političkog i državnčkog angažmana, te se sav posvetio književnosti i znanosti.

Razočaran, upravo deprimiran zbog ovakva razvoja političkih događaja Kukuljević je 5. svibnja 1849. g. pisao svojoj ženi: »Meni je politika preko mjere dosadila. Ja se najradije bavim literaturom, – tu živim sam za sebe u novom krasnom svijetu i sretan sam, dok se u njegovom krugu nalazim; jer u istinu nema se sad čovjek čemu radovati.«¹⁴

Kukuljevićeva utjeha bila je u spoznavanju prošlosti hrvatskoga naroda, u njegovoj neumrloj kulturnoj baštini, u njegovoj nekad slavnoj državnoj tradiciji. U zadnji čas, prije donošenja i primjene oktroiranog ustava, uspio je Kukuljević 1850. g. osnovati »Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine«, koje je u doba apsolutizma okupljalo hrvatske intelektualce. Počeo je izdavati prvi u nas znanstveni časopis »Arhiv za povjesnicu jugoslavensku«. U tom časopisu, kojemu je bio urednik, a često i glavni pisac priloga, objavio je brojne svoje povijesne rasprave i napose povijesnu građu. Poticao je na istraživanja i na prikupljanje povijesnih izvora, rodoljube po čitavoj Hrvatskoj pa i izvan nje, naročito u slavenskom svijetu. Sakupljao i objavljivao podatke o narodnom životu i običajima, s terena, na temelju pomno izrađene ankete koju je razaslao čitateljima. Od 1850. do 1874. g. objavio je 12 svezaka ovog časopisa.

Istovremeno je Kukuljević od 1851. do 1859. g. obavljao funkciju potpredsjednika »Matice ilirske« a od 1874. do 1889. bio je predsjednik »Matice Hrvatske«. ¹⁵ U »Društvu za jugoslavensku povjesnicu i starine« razvijao je Kukuljević znatnu kulturnu i književnu djelatnost. Kad je 1854. g. počeo izlaziti znanstveni časopis »Književnik«, Kukuljević je u njemu marljivo surađivao i pripremao zajedno s Franjom Račkim temelje buduće znanstvene akademije. Predradnje su već bile učinjene u »Društvu« i »Arhivu«. Franjo Rački ukazao je na važnost Kukuljevićeva rada u naročito teškim prilikama ovim riječima: »Hrvatski mu je narod dužan zahvalnost za trud oko obrađivanja njegove prošlosti tim više, što ga je ovim putem bodrio u duhu kada mu je tuđinština stala poplaviti sav javni život. Najveća pako zasluga za taj us-

pjeg ide neumornoga mu predsjednika Ivana Kukuljevića, prvoga i glavnoga pokretača u toj grani znanosti od 1855 – 1866...¹⁶

Potpomognut moralno, intelektualno i financijski, pri čemu su velike zasluge imali J. J. Strossmayer, Franjo Rački i Antun Mažuranić, Kukuljević se dao na objavljivanje sabrane povijesne građe u zbornicima i zbirkama izvora. Svoju zamisao o objavljivanju izvora u skupinama objavio je prvo u nacrtu zvanom »Conspectus« a zatim se dao na izdavanje.¹⁷ Tako je priredio i objavio seriju »Monumenta historica Slavorum meridionalium«, I. Acta Croatica (Zagreb 1863.). To su dokumenti pisani hrvatskim jezikom, glagoljskim, ćirilskim i latinskim pismom; zatim je izdao znamenitu zbirku pod naslovom »Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae« I–III, Zagreb 1861.–1862., koja sadrži osnovne dokumente za povijest hrvatskog državnog prava od najstarijih vremena do suvremenog doba. Pojedinačne isprave – diplome Kukuljević je objavio u zbirci »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, vol. I, Listine (503–1102.g.); vol. II, Listine (1102–1199. g.) Zagreb 1874., 1875. Nastavak ove zbirke zamislio je Kukuljević kao izdavanje kratkih sadržaja – regesta pojedinih isprava za razdoblje 1200. – 1299. g. Izašli su ovi sažeci pod naslovom: »Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII« u Akademijinim »Starinama«. Objavio je i dragocjenu zbirku epigrafskih spomenika pod naslovom: »Nadpisi sredovječni i novovjekni na crkvah javnih i privatnih zgradah u Hrvatskoj i Slavoniji«, (Zagreb 1891).

Kukuljevićev rad na proučavanju prošlosti hrvatskog naroda nije bio bijeg od stvarnosti. On je smatrao i isticao da »na historičkom temelju (treba) pobudjivati narod za narodnu svojinu, i upoznati ga sama sobom, te učiti po razjašnjenju prošarnosti kako mu valja raditi u buduće...«¹⁸ Kukuljević je bio svjestan da Hrvati u ono vrijeme nisu imali, kao drugi europski narodi, dobru kritički napisanu povjesnicu. Nije se mirio s nekritički, na osnovu legendi i strane literature pisanim djelima – kao što su djela Pribojevića, Orbina, Mrnavića, Ratkaja, Vitezovića, Šveara i drugih – već se zalagao za kritičku historiografiju koja se temelji na kritički izdanim i kritički upotrijebljenim povijesnim izvorima. »Za svaku povjestnicu treba prije svega imati zbirku dobrih izvornih«, pisao je Kukuljević. Stoga je postavio za cilj: povijesnom društvu istraživanje, otkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvari, koje se na život i historiu našega naroda protežu«. Smatrao je da treba iznijeti na »videlo«, tj. objaviti izvore da ih se sačuva od propasti, da se time »položi temelj kritičkomu obradivanju historie našega naroda«.¹⁹ Valja naglasiti da je Kukuljević mnogim svojim djelima, bilo da se radi o izdavanju izvora ili o povijesnim studijama, knjigama i raspravama, položio temelje moderne historiografije u Hrvata 19. stoljeća. Pri tom je, prema mišljenju Kukuljevića, poznavanje prošlosti služilo da se čvršće ukorijeni narodnost i obogati narodnu svijest. Iako u mnogim povijesnim disciplinama samouk, radu je pristupao ozbiljno, kritički i znanstveno. Bio je uzor Franji Račkomu u njegovoj ranoj fazi, pa i Tadiji Smičiklasu, a J. J. Strossmayer novčano je potpomogao izdanja njegovih djela i služio se njima citirajući ih u svojim govorima u Saboru.

Kukuljević je obavljao brojna istraživanja u arhivima i bibliotekama u zemlji i inozemstvu. 1848. g. bio je postavljen za arhivara Zemaljskog arhiva Hrvatske – zapravo Državnog arhiva. Na čelu Arhiva bio je do 1861. g. Kroz to vrijeme kraj svih drugih djelatnosti radio je na sistematskom sređivanju arhivalija, a izradio je i pravila arhivske službe. Svoja iskustva obogatio je posjetima arhivima i knjižnicama u Dalmaciji (Zadru, Sibeniku, Trogiru, Splitu, Dubrovniku), Italiji (Napulj, Rim, Venecija), Austriji (Beč, Graz i dr.), Mađarska (Budimpešta). Obavio je niz znanstvenih putovanja i o njima podnio opširne izvještaje u kojima je opisao arhivske fondove i donio popise pojedinih za hrvatsku povijest važnih rukopisa. Za svog boravka u Budimpešti posvetio se našim arhivalijama koje je car Josip II odnio iz domovine, te ih je Kukuljević povratio u Zemaljski državni arhiv u Zagrebu.²⁰

Kukuljevićevi povijesni radovi ne obrađuju i ne odnose se samo na politička zbivanja i njihovu faktografiju. Kompleksno i u cjelini zahvaća Kukuljević povijesne događaje, interesira ga pravna povijest, ekonomski i društveni odnosi, državne i crkvene strukture, narodni običaji, svakodnevni život, duhovna gibanja, znanstvena i kulturna događanja. Kukuljević ima širok interdisciplinarni pristup prošlosti, istražuje i piše u neku ruku povijest civilizacije i kulture. Pripremao je opsežnu monografiju pod radnim naslovom: »Povijesni opis Hrvatske, Slavonije i Srijema, sa svimi gradovi, manastiri, crkvama, starinama i ostalimi znamenitostimi.« Objavio je u tom smislu pojedinačne povijesne studije većeg ili manjeg obima: – Događaji Medvedgrada, – Grad Varaždin, – Grad Senj, – Historijski nacrt opatije Topusko, – Zrin grad, – Trsat grad, – Povijesni podaci o gradovima: Samoboru, Ozlju, Trakošćanu, Brinju, Krapini, Kalnik gradu i drugo.

Dio svojih povijesnih radova posvetio je Kukuljević značajnim razdobljima hrvatske povijesti. Tako su izašle njegove studije: – Panonija Rimska, – Razvoj službe božje u Hrvata od Ćirila i Metoda do novijega doba, – Borba Hrvata s Tatarima i Mongolima, – Prvovjenčani kraljevi Bugara, Hrvata i Srba; obrađen je napose kralj Tomislav i njegova kruna. Borba Hrvata u tridesetogodišnjem ratu, – Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita u XVIII. stoljeću, – Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn/. Povijesni nacrt hrvatskoga povijesnoga prava – jedini cjeloviti nacrt hrvatskoga povijesnoga prava/. Hrvati za nasljednog rata, Priorat Vranski sa templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj.²¹

U svojim povijesnim studijama Kukuljević naročito ističe ulogu znamenitih »slavnih« ličnosti za povijesni razvoj. On smatra da su sposobni i nadareni pojedinci pokretači značajnih etapa povijesnoga razvoja i stoga ističe: »u slavnim ljudima valja tražiti slavu našega naroda, ne u puku (narodu).²² Kukuljević je zadojen tom mišlju napisao preko stotinu životopisa. Pisane monografski one obuhvaćaju pojedine, česte svjetske događaje, epohu i suvremenike obrađenih pojedinih ličnosti. Objavio je životopise: Marka Marulića, Pavla Skalića, Julija Klovića, s dragocijenim podacima, do tada nepoznatim, ne samo o tim ličnostima već i o povijesnim prilikama i uopće o prilikama u kojima su djelovali ovi istaknuti pojedinci. Interesirali su ga i ugledni hrvatski plemićki rodovi i njihova povijest, tako je na primjer pisao o rodu Oršića i porodici Draškovića, o rodu Zrinskih i rodu Frankopana.

U tom duhu napisao je i objavio, kako sam kaže, »niz životopisa« pod naslovom »Glasoviti Hrvati prošlih vjekova«. U uvodu te knjige izložio je Kukuljević svoje osnovne povijesne poglede, te idejne i političke, patriotske stavove, kao i glavni motiv njegova povijesna rada, a to je ljubav prema domovini Hrvatskoj.

»Pribrao sam«, piše Kukuljević u predgovoru, »ovdje u jedno nekoliko životopisa glasovitih Hrvata prošlih vjekova, pak kao što sam pred mnogo godina, mislim ne bez koristi, a s velikim svojim trudom, mnoge ovakove životopise, kao prilog za hrvatsku političku i književnu povijest, priobćio hrvatskomu svijetu, tako priobćujem evo i ove životopise, putem naše »Matiце Hrvatske«, da se naš sviet ugleda i u ove svoje glasovite muževe, te poprimi sve njihove vrline, a ujedno da se uz njihova sjajna djela i otačbeničkim ponosom zanieti, te ih sliediti u njihovih uzornih činih«. . . .»Da je u nas bivalo boljih prilika, mnogi od ovih muževa, kojim sam u ovoj knjizi, u koliko sam gradje pribrao, bar u glavnih crtah orisao život, bio bi možda i više na korist svoje domovine djelovao i uradio, te se ne bi širom dalekoga svijeta potucao i tudju slavu novimi lovor-vienci kitio; al kad toga nije bilo, neka budu ovi naši nekadanji velikani bar poticalo našoj današnjoj mladeži, da ona i bolje prilike stvori u svojoj domovini i nastojanje posveti li na korist i probit svojoj ljubljenoj Hrvatskoj!²³

U knjizi »Glasoviti Hrvati prošlih vjekova« objavio je Kukuljević slijedeće studije: – Ivan Česmički nazvan Janus Pannonius; – Stjepan Brodarić; – Antun Vrančić; – Mehmed Sokolović; – Stjepan Konzul Istrijanin; – Dinko Zavorović; – Juraj Habdelić; – Porodica Draškovića; – Ivan Ivanišević; – Rugjer Josip Bošković.

U svoja povijesna istraživanja uključio je Kukuljević i povijest književnosti i povijest umjetnosti. Objavio je zbirke: »Pjesnici hrvatski XV. vijeka, (Zagreb 1856) – »Pjesnici hrvatski XVI. vijeka, (Zagreb 1858.); a Jugoslavenska akademija u seriju »Stari pisci hrvatski« uključila je kao prvu knjigu Kukuljevićevo izdanje: »Pjesme Marka Marulića« (Zagreb 1869.).

Kukuljević je u uvodu pod naslovom »Marko Marulić i njegova doba« izložio i ovdje svoje principe izdavanja književnih djela, naglašujući potrebu da se ne objavljuju samo tekstovi pjesnika već da se sagleda pojedini književnik u kontekstu vremena u kojem je živio i djelovao. Kukuljević ističe: »Ako hoćemo da prosudimo valjano djelovanje budi kojega znamenitoga čovjeka, treba da poznamo prije svega dobu, u kojoj je živio; javno i duševno stanje domovine njegove, što je na njega uticalo; i znamenite suvremenike koji ga okružavahu. – Ako tko, to zaslužuje doista Marko Marulić, kao otac umjetnoga pjesništva u Hrvatah, da se oko njegove slike takav okvir ovije, iz kojega će proviriti svakolika doba života njegova.«²⁴

Kukuljević se prihvatio ove, kako sam kaže, »teške zadaće« te je u uvodu prikazao opće političke, gospodarske i pravno-povijesne prilike u Hrvatskoj, a napose u primorskim gradovima i na jadranskim otocima. Detaljnu razradu dao je u posebnim poglavljima: – Grad Spljet, – Skupno duševno stanje i književnost u Hrvatah; – Hrvatski tiskari XV. i početkom XVI. vieka; – Pregled književnosti naroda hrvatskoga u svihkolikih granah u Marulićevo doba; – Latinski bogoslovci; – Hrvatski bogoslovci; – Mudroslovci; – Pisci o matematici i zvezdoslovju; – Slovničari i jezikoslovci; – Latinski historici; – Hrvatski historici; – Zemljopisci; – Prirodoslovci; – Pravoslovci; – Pisci o medicini i trgovini; – Pjesnici latinski; – Pjesnici hrvatski. Nakon toga napisao je Kukuljević »Život Marulićev« i dao podatke o njegovim djelima.²⁵

Književna djela samog Ivana Kukuljevića pripadaju većinom prvoj polovici 19. stoljeća, dobu »ilirskog« narodnog pokreta. Kraj ljubavnih pjesama prvog razdoblja javljaju se rano: domovinske, rodoljubne pjesme i pjesme povijesnog sadržaja. Tome valja dodati i Kukuljevićeve »Pripovijesti«. Ove radove objavio je u četiri knjige pod naslovom »Različita djela«. (Knjiga prva: Pripovjesti: – Bugarin, pripovest iz novieg srpskog života; – Marija Posadnica, staroslavjanska historička pripovest polag Karamzina, Zagreb 1842; Knjiga druga: Pripovesti: – Bratja, narodna novela; Pauk, pripovest iz dogodovštine ilirske, Zagreb 1843; Knjiga treća: – Igrokazi: – Gusar, žalosna igra u tri čina; Poraz Mongolah, junačka istorička igra u četiri čina, Zagreb 1844; Knjiga četvrta. Pësme, s dodatkom narodnih pësamah puka hãrvatskoga, Zagreb 1847.) Napose je objavio »Povjestne pësme«, Zagreb 1847. 1874.) i »Slavjanke«, pësme, Zagreb 1848. g.

Još 1839. godine Kukuljević je objavio svoje prvo dramsko djelo »Juran i Sofia ili Turci kod Siska, junačka igra u trih činih«, koja mu je donijela slavu jer je bila izvedena u Sisku i Zagrebu kao prvo dramsko kazališno djelo na štokavskom narječju u sjevernoj Hrvatskoj. To kazališno djelo, prepuno romantične ljubavi te požrtvornosti, smjelosti i domoljublja, nosilo je jasnu političku poruku i istinu o tragičnoj sudbini hrvatskog i drugih južnoslavenskih naroda podvrgnutih raznim velikim silama. Kukuljević je shvatio veliku ulogu koju kazališna djela mogu imati za širenje političkih, narodnih ideja u široj publici. O atmosferi kod prikazivanja ovog djela u Zagrebu svjedoče riječi Dimitrija Demetra koji u svom osvrtu u »Danici« piše: »Veličanstvenijeg i milijeg prizora za domorodca biti ne može, nego što je onaj bio, koji smo rečenu večer viditi priliku imali. Do hiljadu osobah od svih stališah sakupilo se je domorodnom vatrom upaljenih i iskrenim veseljem opojenih, da jedanput očitó svietu pokažu, na koliko svoj sladki, ilirski jezik i junački rod ljube i štuju.«²⁶ Ovaj uspjeh i odjek kod publike sigurno je potaknuo Kukuljevića da u kasnijem razdoblju napiše nekoliko dramskih djela. Godine 1840.–41., objavio je dramu »Stjepko Šubić ili Bela IV u Hrvatskoj« (Izbor igrokazah ilirskoga kazališta, sv. III., Zagreb 1841.). Zatim je napisao dramu u 4 čina »Poturica« (Zagreb 1865./1867.), »Dva brata ili Sla-

vjani u Turskoj« i tragediju »Marula« Zagreb 1879. g. Kukuljevićeva književna djela, pjesme, pripovijesti i drame svjedoče kako je literatura romantizma zahvatila naše krajeve, kako se pjevalo o domovini i ljubavi, s veličanjem nacionalnih velikana, povijesnih ličnosti, njihovih slavnih djela i tragedija s jasnim aluzijama na aktualno stanje i suvremena zbivanja. I opet, i ovdje Kukuljević je imao za cilj nacionalno osvješćivanje hrvatskoga naroda živim primjerima iz prošlosti.

Niz dragocjenih priloga napisao je Kukuljević iz povijesti umjetnosti. Objavio ih je u »Slovníku umjetnikah jugoslavenskih« u pet svezaka, Zagreb 1858.–1860. Obradio je ovdje životopise i djela slikara, kipara, arhitekata, muzičara, pa i tiskara i zvo-noljevača. Monografija Jure Glović prozvan Julio Klovio, hrvatski sitno slikar, »objavljena 1878. g. s brojnim dotada nepoznatim dokumentima, koji se odnose ne samo na Klovicia već i na burno vrijeme u kojem je on živio i djelovao, imade i danas svoju znanstvenu vrijednost. Objavljeno je prvotno pod naslovom »Život Jurja Julija Klovija, slikara. Prinesak za povjestnicu umjetnosti slavenske, Zagreb 1852. Klovic je bio, kako kaže Tadija Smičiklas, Kukuljevićev ljubimac jer je jedini od umjetnika nosio pridjev »CROATA«, a monografija o njemu predstavlja krunu Kukuljevićevih studija iz povijesti umjetnosti. Osim brojnih kraćih priloga objavljenih u »Slovníku umjetnikah« Kukuljević je dao i preglede prevedene katkada i na njemački kao: »Südslawische Malerinen«, »Kroatisch-dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen König Mathias Korvinus«. Objavio je također studije: »Lucijan Vranjanin – graditelj palače u Urbinu«, te studiju »Andreas Medulić Schiavone«. ²⁷ Vrlo rano započeo je Kukuljević sakupljati građu iz povijesti umjetnosti koju je pod naslovom: »Gradja za istoriju umjetnostih u državah ilirskih« s namjerom da objavi podatke o umjetnicima južnih Slavena u svom »Slovníku«, a istome je trebao služiti Kukuljevićev »Abecedni imenik umjetnikah ilirskih«. Podaci o hrvatskim umjetnicima u domovini i stranom svijetu nalaze se u njegovim opširnim »Putnim izvještajima«, koje je objavljivao u svom »Arkivu za povjestnicu jugoslavensku« a i zasebno. Tako »Izvješće o putovanju po Dalmaciji u jeseni g. 1854.« (Zagreb 1855.), »Izvješće o putovanju kroz Dalmaciju, u Napulj i Rim, s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine«. (Zagreb 1857.). Ovome treba dodati i važan opis Kukuljevićeva posjeta Bosni: »Putovanje po Bosni« (Zagreb 1858.) Kukuljevićev interes za umjetnost došao je, međutim, do punog izražaja u iscrpnoj monografiji »Prvostolna crkva zagrebačka, opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah.« (Zagreb 1856).

Zanimanje za arheologiju, za »starinarstvo« ogleda se iz brojnih priloga objavljenih u Kukuljevićevu »Arkivu«, u kojem je on tiskao ne samo svoje već i mnoge izvještaje i priloge s opisom starina koje su mu slali suradnici. Kukuljević je zaslužan za osnivanje i djelovanje »Hrvatskog arheološkog društva« kojemu je bio predsjednik do kraja života. ²⁸

Ljubav prema knjizi, pisanoj i tiskanoj, štampanoj riječi, bila je kod Kukuljevića velika, no on nije bio samo sabiratelj, bibliofil već i bibliograf, znanstvenik. Kukuljevićeva knjižnica narasla je do kraja njegova života na oko 12.000 svezaka i bilo je za ista bolno kad ju je morao prodati zapavši u teške financijske teškoće kao banski namjesnik. Knjižnica je tako došla u posjed Jugoslavenske (Hrvatske) akademije što je za samu Akademiju bio i ostao veliki dobitak.

Tomislav Jakić u studiji o Kukuljevićevoj knjižnici s tim u svezi istakao je »da je Kukuljevićeva biblioteka i po svom knjižnom blagu i po svojoj veličini predstavljala naročito izuzetnu pojavu za svoje vrijeme. Ona nije bila velika i znamenita samo po broju svojih svezaka, nego još više po svom unutarnjem sastavu, koji je bio svijesno, stručno i sistematski, popunjavan sa težištem na historiji i književnosti prvenstveno slavenskoj, a zatim i općoj. Takva jedna bogata biblioteka, bogata i po broju knjiga i po njihovu sadržaju, ima već sama po sebi veliko značenje za izgradnju nauke i kulture. To značenje je ipak umanjeno, nalazi li se ona u privatnom posjedu, jer je nje-no korišćenje ipak svedeno na njezina vlasnika i na krug njegovih prijatelja i znana-

ca. Ne tvrdimo da je taj slučaj u cjelosti nastupio kod Kukuljevića, jer je bilo opće poznato, da je on rado stajao na uslugu svojim drugovima u nauci, ma bili od koga naroda, a Slavenima ponajradije. Ipak došavši u sklop Akademijine knjižnice, njegova biblioteka je samo dobila na važnosti, a mogli bismo reći i obrnuto: Akademijina knjižnica je kupnjom Kukuljevićeve knjižnice znatno porasla u vrijednosti ne samo u pravom značenju te riječi, nego i u prenesenom. Kad je Akademija kupila u cjelosti ovu biblioteku, ona ju je na taj način spasila i očuvala za buduća pokoljenja, jer što bi od nje ostalo i gdje bi se sve nalazila, da se je pojedinačno ili grupno prodavala ili poklanjala? Važnost i značenje Kukuljevićeve biblioteke, u sklopu Akademije poraslo je i time, što je ona postala pristupačna svima onima, koji se zanimaju za nauku. Na taj način ispunjena je dvostruka svrha: Kukuljevićeva biblioteka sačuvana je u cjelosti za buduće generacije, a njeno korišćenje protegnuto je na cijeli narod.« Valja napomenuti da je Kukuljevićeva knjižnica obuhvaćala ne samo tiskane knjige već zbirke dragocijenih rukopisa, listina i povelja kako je Kukuljević nazvao I. i II. »razdiel« svoje knjižnice. Ove skupine danas su sastavni dio Arhiva Hrvatske akademije.²⁹

Međutim, Kukuljević je bio prvi hrvatski znanstvenik bibliograf koji je objavio retrospektivnu hrvatsku bibliografiju. 1860. g. izašla je iz tiska njegova »Bibliografija hrvatska«, koju je Kukuljević sastavio uz pomoć, kako kaže u uvodu, Antuna Mažuranića, Vinka Pacela, Ljudevita Gaja i Mihajla Sabljara. Kukuljević se pri tom služio pojedinačnim popisima knjiga raznih knjižnica u zemlji i inozemstvu. Imao je u planu sastaviti bibliografiju svih južnih Slavena kao »Bibliografiju jugoslavensku«, ali je u tome naišao na niz prepreka, te je tako ostala samo ova »knjiga prva« pod naslovom »Bibliografija Hrvatska« koja sadrži knjige pisane hrvatskim jezikom. U njoj je Kukuljević obradio oko 3000 bibliografskih jedinica od Glagoljskog Misala iz 1483. g. do 1860. g., odnosno 1864. (s dodacima). Kukuljevićeva »Hrvatska bibliografija« bila je do nedavno jedina naša retrospektivna bibliografija pa je njena vrijednost s kulturnog i nacionalnog stajališta izvanredna. Dugo vremena »bila je jedino i neophodno potrebno pomagalo svim bibliotekarima, bibliografima i bibliofilima.«³⁰

Padom Bachova apsolutizma i povratkom Ustava vratio se Ivan Kukuljević u politički život. Već 1860. godine postaje članom Banske konferencije, te sudjeluje u nekoliko odbora i komisija vezanih uz rad na obnovi ustavnosti, ustanovljenju moderne uprave, uređenju županija. Posvetio se posebno pitanjima u svezi sa sjedinjenjem Dalmacije i Hrvatske.³¹ 1861. godine postao je veliki župan zagrebački, a od 1865. do 1867. g. bio je bankski namjesnik. Često je Kukuljević sudjelovao u bankskim raspravama o raznim tekućim pitanjima, a česta su bila i njegova principijelna izlaganja. Govorio je: »Budućnost Monarhije nalazi se u federalizaciji«. Isticao je, kao i 1848. godine: »Naša je zadaća da dignemo barjak onaj na kom je napisano: 'Ustavna slobodna federacija ili smrt!' Zadaća nam je da taj barjak dignemo tako visoko da ga sva Europa vidila bude, jer taj barjak poprimiti moraju svi slavenski i neslavenski narodi Austrije; jer samo u načelu slobodnoga i jednakopravnoga saveza stoji sva sreća njihova i budući opstanak Carstva. S tim barjakom u ruci stupajmo u savez s narodi ugarskimi, – ali na temelju našega historičkoga prava, jer samo na tom temelju može biti savez istinski, savez dugotrajan...«.³²

U daljnjem razvoju političkih prilika Kukuljević je pristajao uz Austriju, nadajući se priključenju Dalmacije Hrvatskoj. Zalagao se za sklapanje posebne nagodbe Hrvatske s Austrijom prije nego li to učine Mađari. Prionuo je uz politiku Ivana Mažuranića, – na razočaranje J. Strossmayera, i 1863. g. osnovao je »Samostalnu narodnu stranku«. – 1864. g. počeo je objavljivati list »Domobran« u kojem je objavio značajan programatski članak »Naše stanje i naša zadaća«. U tom je članku pozivao: »Ne dajmo upropastiti Austriju, jer ju mi trebamo za sebe; ali ova Austrija valja da bude za s v e narodnosti r a v n o p r a v n a !«.³³ Kukuljević se zalagao za uređenje Austrije

na konfederativnim načelima prema »Osnovi za preporodjenje austrijsko-savezne države« koju je izradio i objavio 1848. i 1860.–1861. g. njegov prijatelj podžupan varaždinski Ognjeslav Utješenović Ostrožinski.

Neumoran, pun inicijativa i poleta, zadnje desetljeće života Kukuljević je posvetio znanstvenom radu i društvenoj djelatnosti. Posebno je bio aktivan u »Matici hrvatskoj« isprva kao njen potpredsjednik, a od 1874. g. do kraja života bio je predsjednik. Pripadao je mladima, »reformatorima« Matice ilirske. Zajedno s Tadijom Smičiklasom zalagao se za promjenu imena. Smičiklas je o tome pisao: »Reformatori Matice dadoše joj ime hrvatska . . . G. 1874. pisah u ime prijatelja mojih reformatora društva odmah iza potvrde pravila. Niti imena ne ostavimo Matici, pokopasmo i zadnji još ostatak imena ilirskog. Zašto to učinismo? Priznajemo imenu ilirskomu da je prije trideset godina bilo kao narodno, još i više, jer je potrgana uda naroda sklapao u jedno živo tijelo; priznajemo da je s imenom ilirskim poraslo najljepše i najzanosnije doba hrvatske povijesti. Ali sav je narod to ime pokopao, pak mu ni mi ne mogosmo sada istom novi hram graditi. Ime je h r v a t s k o jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim. Suvršeno bi malne bilo duljiti govor o njegovom pravu na staru Maticu ilirsku.«³⁴ Bez obzira na termine ilirizma, slavenstva, južnog slavenstva i jugoslavenstva osjećaj hrvatske pripadnosti u Kukuljevića je stalan. On je od najranijeg doba u središtu Kukuljevićeva interesa, kako jezičnog tako i povijesnog, s time da hrvatska nacionalna terminologija dolazi do punog izražaja u kasnijem razdoblju njegova života i rada. On je to sam objasnio i glede toga napisao je značajne riječi: »Istina je da mi u novie vrême zatajismo sami sebe i naše ime zenemarismo poprimivši ime *ilirsko*, ali to učinismo jedino radi sloge i radi bratinskog zajedničkog napredka; – a kad Serblji o toj blagorodnoj sverhi nećedu da znadu, to neka onda neka puštaju da svaki prosto ide svojom stazom k općenitoj svérhi, pa neka nas neturaju iz one staze koju su naši pređi velikimi duševnimi i fizičnimi silami osvojili i posieli.«³⁵ Za Kukuljevićevo opredjeljenje i nacionalnu terminologiju važna je spoznaja o hrvatskom imenu na tlu Dalmacije. O tome je također pisao: »Ja sam se u Dalmaciji snova osvjedočio da je kod našeg naroda sve do Arbanije i m e h r v a t s k o jedino živo i narodno. – Valja dakle i nama književnicima, ako želimo s narodom pošteno postupati, njegovu svetinju – među koje narodno ime svakako spada – krepko i postojano čuvati, pa samo onda sa drugim zamijeniti ako nijednu drugu granu Južnih Slavena ne vrijeđa (kao što ime ilirsko ili slovinsko); nu i to samo onda, kada se uobće o svim Južnim Slavenima govori, a ne kad se jedino o Dalmaciji govori, gdje je od pravijeka bilo središte političke, književne i umotvorne sile hrvatske, i to samo hrvatske; izuzevši nekoliko naseljenika iz Italije ili bude otkud.«³⁶

Bio je Kukuljević, iako već u godinama, poticatelj mnogih različitih akcija u Matici hrvatskoj, širok, otvoren prema mladima, demokratičan u nastupu. Osim brige za matičina izdanja, nastojao je da okupi što više članova Matice. Broj objavljenih matičinih knjiga od tada je porastao. Objavljena su značajna književna djela hrvatskih pisaca: Augusta Senoe, Stanka Vraza, Josipa Eugena Tomića, Ksavera Šandora Gjalskog, Bogoslava Šuleka, Radoslava Lopašića, Franje Kuhača, Frana Mažuranića i drugih. Objavila je tada Matica hrvatska djelo Tadije Smičiklase »Povijest Hrvatska« u dvije knjige (I dio, Zagreb 1882., II. dio, Zagreb 1879.); zatim djelo Vjekoslava Klaića »Zemljopis Hrvatske i opis Bosne«; a i djela samog Kukuljevića: »Jure Galović-Julije Klovio«. – »Glasoviti Hrvati prošlih vjekova«, – »Poviest porodice Draškovića« i druga. Kroz desetak godina Matica hrvatska objavila je i mnoga važnija djela svjetske književnosti od antike do novijih dana: Herodota, Salustija, Cicerona, Homerovu Ilijadu i Odiseju, djela Andersena, Goethea, Puškina, Turgenjeva. Kukuljević je uložio mnogo truda da se poboljša financijsko stanje Matice, a posebno se zalagao da Matica dobije vlastitu zgradu, koja je podignuta za Kukuljevićeva mandata, dovršena i useljena 1887.–1888. godine.

Kukuljević je bio član mnogih europskih znanstvenih društava i akademija. Zajedno s Franjom Račkim i Josipom Jurjem Strossmayerom radio je na osnivanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, te je među prvima bio predložen i imenovan za pravoga člana. Međutim, to imenovanje on je otklonio 1866. g.³⁷ Ostao je međutim povezan i uključen u znanstvenu djelatnost Akademije. Objavljivao je svoje znanstvene radove u izdanjima Akademije, držao predavanja na sjednicama historičko-filološkog razreda, a svoju bogatu knjižnicu i arhiv neprocjenjive vrijednosti dao je Akademiji za simboličku svotu u času kad je zapao u velike financijske teškoće.

Jedno od prvih djela koje je Jugoslavenska akademija objavila bile su »Pjesme Marka Marulića« koje je skupio Ivan Kukuljević, prepisao ih i sastavio (uvodnu studiju) pod naslovom »Marko Marulić i njegovo doba«. Djelo je izašlo kao prva knjiga u akademijinoj seriji »Stari pisci hrvatski« 1869. g. U izdanjima Akademije objavio je Kukuljević, kako je već spomenuto slijedeće radove: »Panonija rimska« Rad knj. 23. (1873.); »Hrvati za nasljednog rata«, Rad knj. 38. (1877.); »Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune«, Rad knj. 57., 58., 59. (1881.); »Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj«, Rad knj. 81., 82. (1886.); »Izvjješće Šimuna Jude Sidića o turskoj opsadi grada Beča g. 1683.« Starine, knj. 16. (1884.); »Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII«, Starine knj. 16., 21., 22., 23., 24., 26., 27., 28. (1889., 1890., 1892., 1893., 1895., 1986.).

Jugoslavenska akademija izabrala je Ivana Kukuljevića za počasnog člana 1886. g. Prihvaćajući ovaj izbor Kukuljević je uputio predsjedniku Akademije Franji Račkom zahvalno pismo:

»Presvietli Gospodine Predsjedniče!

Za izvanredno odlikovanje, kojim me je počastila Jugoslavenska akademija znanosti imenovavši me svojim počastnim članom, molim da gg.p.n. akademikom izjavite moju najsrdačniju zahvalnost, sa uvjerenjem, da ću kao član toli uglednoga i za znanost i kulturu velezasluznoga zbora, vazda nastojati, da i svojim slabim radom dužnosti člana zadovoljim.

*Primite izraz moga visokog štovanja i iskrena prijateljstva.
U Zagrebu, 16. prosinca 1886.*

*zahvalan
Ivan Kukuljević³⁸*

Pod kraj života boravio je većinom na imanju u Tonimiru kod Varaždinskih Toplica, dok nije morao prodati to omiljeno po njegovu ocu Antunu prozvano imanje. Smjestio se zatim u kuriju u Puhakovcu gdje je sred ljeta 1. kolovoza 1889. umro.

Iza velike Kukuljevićeve aktivnosti zadnjih godina života nastanilo se u Kukuljeviću razočaranje i sjeta zato što se nisu ostvarile sve nade njegovih mladih dana. U pismu prijatelju je priznao da mu je »u sadašnjih okolnostih svega našega naroda na jugu dozlogrdio život«, da bi volio »da mu se prikrate još više i tako kratki dani života.« Nije mogao zamisliti, kaže u tom pismu »da bi mogla nastati tako kukavna vremena po naš narod, kako ih sada doživismo«.³⁹

Imao je prěd očima svoju upornu i zanosnu borbu za samostalnost i državnost Hrvatske i tadašnje jadno političko stanje.

Ipak, nadao se, još uvijek obuzet svojim optimističkim duhom i zanosnim, romantičnim srcem, da će biti uvažen uloženi trud i da će se graditi dalje na položenim temeljima. Pisao je prijatelju Ognjeslavu Utješenoviću Ostrožinskom »Doći će vremena, kad će budući naraštaji, osvjestiv se nanovo, ... proučavati ono što smo mi namislili, pjevali i pisali, te će po nama prokrćenom stazom stupajući naprijed oživotvoriti našu i svega potlačenoga slavenstva ideju prave slobode svih naroda i uzajamnog bratstva.«⁴⁰ Kao zalag svoje trajne prisutnosti ostavio je Kukuljević generacijama koje dolaze brojna objavljena djela, svoju izvanredno bogatu knjižnicu i arhiv koji se mogu smatrati općim dobrom hrvatskog naroda.

U svom Zagorju, u Puhakovcu dočekaao je zadnje časove života. Sigurno mu je u tom trenu lebdjela pred očima sva ljepota ovog čarobnog kraja, o kojem je pisao pjesme, u koji su se kroz stoljeća sklanjale i našle svoj novi dom tolike slavne hrvatske plemićke obitelji i napačeni narod hrvatski bježeći pred raznim osvajačima. Kraj u kojem kao da su se sabirali svi krajevi Hrvatske, gdje je, ne bez razloga nastala hrvatska himna »Lijepa naša domovino«.⁴¹

To Zagorje, taj sažeti kutak cijele domovine, kao i rodni Varaždin, bilo je za Kukuljevića više od rodnoga kraja. Bilo je simbol Hrvatske kojoj je Kukuljević posvetio svoja djela i čitav svoj život – prema vlastitim riječima posvete stavljenima na čelo izdanja »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«: »*Preljubljenoj mojoj domovini i narodu hrvatskom – Peramate suae patriae et nationi Croaticae!*«⁴² Toj domovini Hrvatskoj posvetio je Kukuljević ne samo ovo djelo već sve svoje snage, svoje neumorno zanosno djelovanje na književnom, znanstvenom i političkom polju, upisavši se tako u svjetla, neumrla imena hrvatske povijesti.

SAŽETAK

Istaknuti hrvatski političar znanstvenik – povjesničar i književnik, Ivan Kukuljević Sakcinski (rođen u Varaždinu 29. svibnja 1816, umro u Puhakovcu 1. kolovoza 1889. g.) bio je jedan od idejnih vođa hrvatskog narodnog preporoda, javni djelatnik, utemeljitelj ne samo brojnih znanstvenih disciplina već i brojnih ustanova arhiva, knjižnica, muzeja, časopisa, kulturno-povijesnih društava. Bio je sakupljač povijesne građe, povijesnih izvora, (zemaljski arhiv), izdavač značajnih povijesnih dokumenata, pisac znanstvenih povijesnih rasprava, biograf, arheolog, povjesničar umjetnosti, bibliograf i bibliofil. Bio je sljedbenik i istomišljenik najprije Ljudevita Gaja, zatim Josipa Jurja Strossmayera, suradnik bana Josipa Jelačića i bana Ivana Mažuranića. Borio se i zalagao na raznim područjima javnog djelovanja na kulturnom, znanstvenom, političkom, pa i vojnom polju za podizanje narodne svijesti, za samosvojnost i državnu samostalnost hrvatskog naroda. Kao političar istakao se rano sjajnim govorima u Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji, te napose u Hrvatskom saboru. Bio je član privremene hrvatske vlade tzv. Direktorija uoči 1848. g., član banskoga vijeća za bana Josipa Jelačića, član banske konferencije i banski namjesnik 1865–1867. g., te veliki župan zagrebačke županije. Bio je osnivač, tajnik i predsjednik »Društva za povjestnicu jugoslavensku«, i prvog povijesnog znanstvenog časopisa »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku«, bio je načelnik i osnivač »Hrvatskog arheološkog društva«, podpredsjednik »Matice Ilirske« i predsjednik »Matice Hrvatske«, počasni član »Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, te član mnogih uglednih znanstvenih udruženja i akademija. U doba apsolutizma A. Bacha i oktroiranog ustava povukao se iz političkog života i posvetio znanstvenom radu, pisanju i izdavanju brojnih znanstvenih, povijesnih i književnih radova. Objavio je tako zbirku izvora »Monumenta historica Slavorum Meridionalium«, I. Acta Croatica dokumente pisane hrvatskim jezikom glagoljskim, ćirilskim i latinskim pismom; zbirku, kojom je želio dokazati hrvatska povijesna prava na samostalnost i državnost kroz vijekove: »Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae«, I – III; te pojedinačne isprave u zbirci »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, (Zagreb 1874, 1875). Objavio je i dragocijenu zbirku epigrafskih spomenika pod naslovom »Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah javnih i privatnih zgradah u Hrvatskoj i Slavoniji«, (Zagreb, 1891.).

Bilo da se radi o izdavanju izvora, kojima je Kukuljević želio »položiti temelj kritičkom obrađivanju povijesti« ili o povijesnim studijama, knjigama i raspravama, Kukuljević je dao temelje moderne historiografije u Hrvata 19. stoljeća.

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI – BASSANI DE SACCI Zusammenfassung

Bedeutender kroatischer Politiker, Wissenschaftler, Historiker, und Schriftsteller, Ivan Kukuljević Sakcinski (geboren in Varaždin am 29. Mai 1816, gestorben in Puhakovec am 1. Juli 1889) war einer von den geistigen Anführern der kroatischen nationalen Bewegung, eine Person des öffentlichen Lebens, Begründer nicht nur vieler wissenschaftlicher Disziplinen sondern auch vieler Institutionen, Archive, Bibliotheken, Museen, Zeitschriften, kultur-historischer Gesellschaften. Er war der Sammler von historischen Quellenmaterialien, Landarchivar, Herausgeber bedeutender historischer Dokumente, Verfasser wissenschaftlich-historischer Abhandlungen, Biograph, Archeologe, Kunsthistoriker, Bibliograph und Bibliophile. Er war der Anhänger und Gleichgesinnter zuerst von Ljudevit Gaj und dann von Josip Juraj Strossmayer, Mitarbeiter von Ban Josip Jelačić und Ban Ivan Mažuranić. Er kämpfte und arbeitete auf den verschiedenen Gebieten der öffentlichen Tätigkeit; auf dem kulturellen, wissenschaftlichen, politischen und militärischen Bereich und für das Erwecken des nationalen Bewußtseins für die Selbständigkeit und staatliche Unabhängigkeit des kroatischen Volkes. Als Politiker hat er sich sehr früh durch seine hervorragenden Reden in Varaždin und Zagreber Gespanschaft und besonders im kroatischen Landtag hervorgetan. Er war das Mitglied der zeitweiligen kroatischen Regierung des sog. Direktoriums unmittelbar vor 1848, Mitglied des Banalrates zur Zeit des Banus Josip Jelačić, Mitglied der Banalkonferenz und Banalstatthalter von 1865 bis 1867 und Obergespan der Zagreber Gespanschaft. Er war der Begründer, Sekretär und Vorsitzender der »Gesellschaft für die jugoslawische Geschichte« und der ersten historischen wissenschaftlichen Zeitschrift »Archiv für die jugoslawische Geschichte«, er war der Vorstand und Begründer der »Kroatischen archäologischen Gesellschaft«, Vizevorstand von »Matica Ilirska« und Vorstand von »Matica Hrvatska«, Ehrenmitglied der »Jugoslawischen Akademie für Wissenschaft und Kunst« und Mitglied vieler angesehenen wissenschaftlicher Vereine und Akademien. Zur Zeit des Absolutismus von A. Bach und aufgezwungener Verfassung hat er sich aus dem politischen Leben zurückgezogen und sich der wissenschaftlichen Arbeit, dem Verfassen und Herausgabe vieler wissenschaftlicher, geschichtlicher und literarischer Arbeiten gewidmet. Er veröffentlichte die Sammlung »Monumenta historica Slavorum Meridionalium«, I. Acta Croatica – Dokumente in kroatischer Sprache, geschrieben in glagolitischer, kyrillischer und lateinischer Schrift; dann die Sammlung, mit der er das kroatische Jahrhundert lange geschichtliche Recht auf Selbständigkeit und Staatlichkeit beweisen wollte, »Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae«, I – III; und einzelne Schriftstücke in der Sammlung »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, (Zagreb 1874, 1875). Er veröffentlichte auch eine wertvolle Sammlung epigraphischer Denkmäler unter dem Titel »Mittelalterliche und neuzeitliche Inschriften an den Kirchen, öffentlichen und privaten Gebäuden in Kroatien und Slawonien«, (Zagreb 1891).

Ganz gleich, ob es sich um Quellenangaben, mit denen Kukuljević »eine Grundlage für die kritische Behandlung der Geschichte schaffen wollte«, oder um geschichtliche Studien, Bücher und Abhandlungen handelt, legte Kukuljević das Fundament zu einer modernen Historiographie bei den Kroaten in 19. Jahrhundert.

B I L J E Š K E

1. FRANJO FANCEV, Ilirstvo u hrvatskom narodnom preporodu, Ljetopis JAZU, sv. 49, Zagreb 1937, str. 130–157; DOMINKO CVIETIN, Traženje Hrvatske kroz ilirsku priču, Zagreb 1944.
2. Polazeći iz očinske kuće, iz Tonimira kraj Varaždina 1838. godine u Beč zapisao je Kukuljević u Dnevniku: »Ostaj s Bogom premila ljubna domovina ma! Telo se oprašta s tobom, sárce, duša ne; u tebe su sve slasti, veselja iščastje me, u tebi sva milina i dražest života! O kakvo gorko, kakvo turobno čuvstvo osećam u ovom hipu, kad se od tebe rastavljam. O kad će dojtj ura, kada danak, da se s tobom opet sojužim, u tvom naručaju sladne slasti pijem?« Cit. kod Tadija Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Rad JAZU, knj. 110, Zagreb 1892, str. 127.
3. Neobjavljeni članak I. Kukuljevića napisan 20. ožujka 1842. g. za »Narodne novine« sadrži temeljne misli izrečene kasnije u njegovu saborskom govoru 2. svibnja 1842. g. Objavio T. Smičiklas, o.c. str. 127–128.; govori u Zagrebačkoj županiji 11. travnja 1843. i 29. kolovoza 1845. g. Usp. Kukuljevićev članak: »Sto će biti od nas?« napisan 1843. v. T. Smičiklas, o.c., str. 130–131.
4. Govor se je širio u prijepisima. Prvi puta otisnut je u časopisu »Branislav«, Beograd 1844–1845. (NSB R VII–4–5). Objavio ga je Stjepan Mirković (= Đuro Deželić), Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1861, str. 8–12; Božidar Kukuljević, Mladost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Zagreb 1907, str. 15–20; T. Smičiklas imao je ovaj govor u originalu i u mnogim prijepisima, v. T. Smičiklas o.c. str. 131. Govor su promijenjenim pravopisom i nešto skraćen objavili: Ferdo Šišić, Hrvatska povijest, III. dio, Zagreb 1913, str. 288–293; Jaroslav Sidak, Historijska čitanka, I, Zagreb 1952, str. 187–190; Jakša Ravlić, Hrvatski narodni preporod, II, Ilirska knjiga, Zagreb 1965, (Pet stoljeća hrvatske književnosti knjiga 29), str. 157–161.
5. Kukuljevićev govor u Hrvatskom saboru 23. listopada 1847. objavljen je u Narodnim novinama, g. 1847. Koncept pisan Kukuljevićevom rukom, čuva se u Gradskom muzeju Varaždina, sign. 2448; Dio govora objavljen je kod T. Smičiklasa, o.c., str. 133–134.
6. Kukuljevićev govor u Zagrebačkom magistratu, održan 17. ožujka 1848. g., Narodne novine 1848, br. 23; T. Smičiklas, o.c. str. 110–111; Rudolf Horvat, Ban Jelačić – Hrvatski pokret 1848, I. sv. Zagreb 1909, (pretisak Zagreb 1990), str. 32–33. – Na velikoj skupštini grada Zagreba 22. ožujka 1848. g. donijet je tekst proglaš pod naslovom »Zelje naroda«, te je tiskan plakat pod tim naslovom. Fotografija objavljena u Jaroslav Sidak, Narodna zahtijevanja od 25. ožujka – program hrvatske Četrdesetosme. u J. Sidak, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49, Zagreb 1979, str. 45.
7. Tekst »Narodnih zahtijevanja objavljen je pod dva naslova uz razlike u tekstu uvoda. – Letak pod naslovom »Zahtjevanja naroda« (Arhiv Hrvatske, stampata 131/89. – Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, – Arhiv Hrvatske akademije). Fotografija kod J. Sidak, o.c., 75–76. tekst, str. 51–52. – Letak pod naslovom: »Zahtjevanja naroda Horvatskog« (Hrvatski povijesni muzej, stampata), Fotografija objavljena u Anđelko Mijatović, Ban Jelačić, Zagreb 1990, str. 27. Tekst prema konceptu (rukopisu) Ljudevita Gaja (Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Ostavština Lj. Gaj) objavljen je u Josip Horvat, Ljudevit Gaj, Zagreb 1975, str. 254–255. – J. Sidak je utvrdio i istakao da je »Zahtijevanja« pročitao u Hrvatskom saboru Ivan Kukuljević, a ne D. Galac. v. J. Sidak, o.c., str. 54.
8. Novine dalmat(insko)-horvatsko-slavonske, 20. travnja 1848, br. 37; Izd. Nada Klaić, Izvori za hrvatsku povijest, IV, Zagreb 1959, str. 116–120.
9. Kukuljevićev članak u kojem najavljuje »krepki uzajamni savez Slavena«, objavljen je i u Pragu 30. travnja 1848, preveden na češki; v. J. Sidak, Austroslavizam i Slaveni kongres u Pragu 1848, u Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49, Zagreb 1979, str. 95–114. – Slaveni kongres u Pragu otvoren je 3. lipnja 1848. god., a rastjeran 12. lipnja 1848. proglašivši »Manifest europskim narodima«. Hrvatsku su na Kongresu zastupali Kukuljevićevi prijatelji Stanko Vraz i Ognjeslav Utešenović Ostrožinski podžupan varaždinski koji je podnio nacrt pod naslovom: »Osnova za savezne preporodjenje cesarovine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne pravstvene jednakosti.«, 1848. g.; v. Petar Korunić, Prilog raspravi: Program federalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. st. »Povijesni prilozi« I. S. P., sv. 10, Zagreb 1991, str. 141–153.
10. Saborske novine, 7. lipnja 1848, br. 2; Saborski spisi LXXVII, 4–8, 1848. (Arhiv Hrvatske).
11. Kukuljevićev članak »Pozor Slaveni!« objavljen je u novinama »Slaveni jug«, 15. rujna 1848, br. 44.

12. Pismo I. Kukuljevića banu Josipu Jelačiću. Zagreb, 9. kolovoza 1849. god.; v. S. Mirković (Đ. Deželić), o.c. str. 51–52; T. Smičiklas, o.c., str. 145–146.
13. I. KUKULJEVIĆ, Primanje hrvatskih spisa u Budim-Pešti god. 1849–1851, Zagreb 1885, str. 4 i dalje; IGOR KARAMAN, Djelatnost Ivana Kukuljevića kao Zemaljskog arhivara 1848–1860. »Arhivist«, Beograd 1955, God. V, sv. 3, str. 6–14.
14. T. SMIČIKLAS, o.c., str. 147.
15. T. SMIČIKLAS, Matica Hrvatska od g. 1842 do g. 1892. Spomen knjiga, Zagreb 1892, str. 44.
16. FRANJO RAČKI, Nacrt hrvatske historiografije od 1835 – 1885. godine, Rad JAZU, knj. 80, str. 266–274.
17. *Conspectus monumentorum historicorum in manuscripto existentium quae ad illustrandam historiam ecclesiasticam ac civilem Slavorum meridionalium typis vulgari possent. Zagrabiae 1859.*
18. Govor Ivana Kukuljevića na glavnoj skupštini Društva za pověstnicu i starine jugoslavenske (jugoslavenah), održanoj 2. veljače 1852. g. »Arkiv za povestnicu jugoslavensku«, knjiga II, Zagreb 1852, str. 440. Tom prigodom izrekao je kao pokrovitelj spomenutog društva ban Josip Jelačić slijedeće riječi: »Zaista neima boljega niti shodniega načina oplemeniti duh narodni i probuditi u njemu ponos samosvjesti, nego stavljajući mu pred oči zrcalo njegove prošastnosti. – Pověstnicu svakoga naroda možemo smatrati krstnim njegovim listom. Kao što krstni list služi pojedinom čovjeku na bilježu čovječjeg društva, u koje spada, tako je i svakom narodu pověstnica obilježje njegovog mjesta u velikom krugu čevčanstva. Bez nje nezna narod, što je bio, niti kamo spada.« Na istom mjestu str. 439. Uspoređi također: Hrvoje Matković, Kukuljevićev govor na prvoj skupštini Društva za povjesnicu jugoslavensku 1850. godine. *Historijski pregled*, VI, Zagreb 1960, str. 148. (Prema zapisniku »Društva« u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu).
19. Pravila »Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine« v. Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, knj. I, Zagreb 185, str. 237–240 usp. J. Šidak, Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije, »Historijski zbornik« god. XXV–XXVI, 1972/73, str. 5–29, i J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, str. 301–302.
20. V. bilješku 13.
21. O djelima Ivana Kukuljevića i njihovom postanku pisali su: T. Smičiklas, o.c. str. 110–204; J. Šidak, Ivan Kukuljević osnivač moderne hrvatske historiografije, v. bilješku 19; isti, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 2, Zagreb 1972, str. 47–104; Opširnu bibliografiju objavili su M. i V. Živančević u Leksikonu pisaca Jugoslavije, sv. III, Novi Sad, Matica srpska, 1987, str. 511–514.
22. T. SMIČIKLAS, Ivan Kukuljević Sakcinski, u Matica Hrvatska – Spomen knjiga. Zagreb 1892, str. 168–169. U prvom svojem povijesnom radu »Carevi rimski od plemena ilirskog« napisao je Kukuljević: »Neponosite se rekoh s děli čelog naroda ni njegovih pukah već se ponosite s pojedini muževi od roda vašega, koji su kao pojedini članovi vaši slavu zaslužili, slavu koju čeli narod nikad zaslužio nije, oni svétle se kao jasne zvězde u tamnoj noći dogodovštine naše, ter poradi njih, ne poradi nas sviuh možemo zahtěvati hvalu od vlade rimske i bizantinske, od ugarske i turske, od mletačke i němačke.« – »Upoznajte se s velikimi muževi naroda toga i ve ne ćete više prezirati staro ovo ime i upoznat ćete da slava kojom se toliki ponosite, ne narodu, nego samo pojedinim osobama prinadležu.« O tome: T. Smičiklas, o.c. str. 156. i T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića ... str. 135.
23. I. KUKULJEVIĆ, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova, niz životopisa, Zagreb 1886. (Reprint izdanje »Most vol. 5«, Zagreb 1991).
24. IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Pjesme Marka Marulića, Zagreb 1869, str. I. Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti »Stari pisci hrvatski«, knj. I. str. 1.
25. Ibid. str. I–LXXVII.
26. DIMITRIJE DEMETAR, u časopisu Danicza, god. 1840, br. 24. T. Smičiklas, Život i djelo Ivana Kukuljevića ... I.c. str. 119–120.
27. I. KUKULJEVIĆ: – »Leben des G. Julius Clovio«, Agram 1852, – »Kroatisch-dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen Königs Mathias Corvinus«, Agram 1860; – »Andreas Medulić Schiavone, Maler und Kupferstecher«, Agram 1863; – »Leben südslavischer Künstler«, Agram 1868.
28. Osnovano 1850. g. »Društvo za pověstnicu i starine jugoslavenske« (»Društvo za pověstnicu i starine Jugoslavenah« ili Društvo za poviest i starine južnih Slavena) dokinuto je nakon 25 godišnjeg rada i djelovanja 1879. g. kad je osnovano »Hrvatsko arkeologičko društvo« s Ivanom Kukuljevićem kao predsjednikom na čelu. Tada je osnovan i časopis toga društva pod naslovom »Věstnik hrvatskoga arkeologičkoga društva« Na glavnoj skupštini društva

30. studenog 1879. g. Ivan Kukuljević je ukazao na područje interesa društva riječima: »Poznato je da se pod naukom arkeologije u strogom smislu razumieva samo nauka klasičnih starina, ali u obširnom pojmu, kako ju i ovo društvo shvaća, pripada arkeologiji također narodno bajoslovje, kršćanska umjetnost i njeke pomoćne struke poviestne nauke, kao: epigrafika, heraldika, sfragistika, pjenezoslovje, nauka starih nošnja, staroga oružja, staroga posudja, starih običaja, kao i topografija starinarska t.j. poznavanje i označenje mjesta, gdje su se nalazile ili se još nalaze starine i umotvorine.« v. »Viestnik hrvatskoga arkeološkoga društva, God. I, br. 4, Zagreb 1879. Prilog: Izvješće Hrvatskoga arkeološkoga društva za godinu 1879. str. 2.
29. I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Zagreb 1867; Tomislav Jakić, O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića, Rad JAZU, knj. 324, Zagreb 1962, str. 145–170.
30. JANKO ŽIVKOVIĆ, Kukuljevićeva Bibliografija hrvatska, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, God. IV. 1955–1957, Zagreb 1958, str. 83–98; T. Jakić, Kukuljević i njegova Bibliografija. Pogovor pretisku knjige I. Kukuljevića »Bibliografija hrvatska«, Zagreb 1974, str. I–VII.
31. Usp.: TRPIMIR MACAN, Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak južne Hrvatske, Kolo, God. VIII, br. 8, Zagreb 1970, str. 962–967; isti, Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak Dalmacije, Historijski zbornik, God. XXVII–XXVIII–1974–75, Zagreb 1976, str. 73–93.
32. Dnevnik Sabora trojedine kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, godine 1861, 20. lipnja 1861, str. 220–223; usp. također: »Pozor« 1861, br. 141, str. 311; J. Sidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića . . . , str. 256; T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića . . . , str. 177. Usp. Petar Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. st. »Povijesni prilozi, sv. 10, Zagreb, 1991, str. 105–156. Usp. bilješku 9.
33. Domobran, br. 1, 14. svibnja 1864. Izdanje: Njnekoliko političkih spisah Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (1864–1867), Zagreb 1867.
34. Vienac, God. 1874, br. 35, str. 462; T. Smičiklas, Povijest Matice Hrvatske, u Matica Hrvatska od god. 1842. do g. 1892 – Spomen knjiga, Zagreb 1892, str. 44.
35. Pismo I. Kukuljevića Pavlu Josefu Šafariku, 29. siječnja 1854. Objavljeno u Milan Prelog, Slavenska renesansa, Zagreb 1924, str. 145; J. Sidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića . . . , str. 251.
36. Pismo I. Kukuljevića Simi Ljubiću 26. lipnja 1857. g. Objavljeno kod V. Valčić – M. Škrbić, Geneza Ljubićeva Ogledala . . . , Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio I, 1960/61, Zadar 1963, str. 184–185. O tom izdanju i komentaru v. J. Sidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića, . . . , str. 251.
37. IVAN KUKULJEVIĆ, Pismo o uzroku svoga izstupljenja iz Akademije jugoslavenske. Pretiskano iz Narodnih novinah, Zagreb 1866. O odnosu Ivana Kukuljevića i JAZU (17. kolovoza 1866) v. T. Smičiklas, o.c. str. 200–201; J. Sidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, l.c. str. 312.
38. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
39. Pismo Ivana Kukuljevića Ognjeslavu Utješenoviću Ostrožinskom 15. studenoga 1886. g. Usp. O. Arancki, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, Zagreb 1933, str. 77–78; J. Sidak, Politička djelatnost Kukuljevića . . . , o.c., str. 275–276.
40. OGNJESLAV UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI izradio je već 1848. g. »Osnova za savezno preporođenje cesarovine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne pravstvene jednakosti«, a 1861. g. taj je tekst dopunio i objavio pod naslovom »Programm zur Konstituierung des österreichischen Kaiserstaates nach den Prinzip der konstitutionellen Freiheit, der nationalen Gleichberechtigung und Konföderation«. Ovaj program podudara se sa Kukuljevićevim političkim načelima koja se zalažu za »pravu slobodu svih naroda i uzajamno bratstva« naroda austrijske carevine; to objašnjava Kukuljevićeve nade pod kraj života kao realni i dojučeršnji program iako dalek. Program Utješenovića objavljen je kao prilog radu: P. Korunić, Program konfederalizma . . . o.c. (v. bilješku 32), str. 141–153. (objavljen na hrvatskom jeziku, datiran: »U Hèrvatskoj, 22. listopada 1848.)
41. Pod naslovom »Hrvatsko Zagorje ispjevao je Kukuljević nježnu pjesmu svom rodnom kraju, koja završava riječima: »Da, Zagorje za gorami, – Biser među krajinami, – Gdje se' hrvatsko ime hrani – I Slavjanstvo krepko brani. – U budućnost gdje se gleda. – I sloboda sarti neda . . . – Hrvatsko je Zagorje. – Milo krasno Zagorje! I. Kukuljević, Pěsme, 1947.
42. IVAN KUKULJEVIĆ, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Pars I. Zagreb 1861.

Primljeno: 1991–5–8